

ZADNJA PISMA IZ STALINGRADA

Konec leta 1942 so spoznali nemški poveljniki v Stalingradu, da se vedno bolj zapira ruski obroč in da se armada ne bo mogla več umakniti. Naglo se je bližal čas, ko bo moglo odleteti poslednje letalo, zadnja zveza z zaledjem. Takrat so sporočili, da vsak vojak lahko odda še eno pismo. Zbrali so jih sedem vreč in jih prepeljali v Nemčijo. Niso jih odposlali naslovnikom, temveč so zbrisali vsa imena, proučili duh, ki so ga izdajala ter so jih hoteli porabiti z drugimi dokumenti za poveličevanje nemškega odpora pri Stalingradu po končani zmagi... Zgodilo se je drugače: namesto zmage je prišel popoln poraz, pisma pa so ostala kot strahotna obtožba nemškega militarizma.

Priobčena pisma so prevedena iz zbirke: »Letzte Briefe aus Stalingrad«, ki jo je izdala leta 1950 založba »Die Quadriga« v Maini.

Vojna je bila le spremljevalna prikazen

Ti si žena nemškega oficirja in zato boš vse, kar ti bom povedal, sprejela dostojno ter mirno, natanko tako dostojno kot si stala na kolodvoru tisti dan, ko sem se odpeljal na vzhod. Ne pisarim pisem; nobeno moje pismo ni bilo daljše kot stran. Danes bi ti imel še mnogo povedati, toda to odlagam za kasneje. Kasneje, to je šest tednov, če se bo vse dobro izteklo, in sto let, če se ne bo. S tem moraš računati.

Veš, kakšen sem do tebe, Avgusta; o najinih čustvih sva govorila malo ali nič. Ljubim te zelo in ti ljubiš mene in zato moraš vedeti resnico, ki je v tem pismu. Resnica je, da smo v najtežjem boju in v brezupnem položaju. Beda, lakota, mraz, odpovedi, dvom, obup in strahovito umiranje. Več ne bom rekel. Tudi na dopustu nisem govoril o tem, niti nisem pisal. Ko sva bila skupaj, mislim, tudi preko pisem, sva bila mož in žena, vojna pa je bila le spremljevalni pojav, čeprav potreben in grd, najinega življenja. Resnica pa je tudi, da to, kar sem napisal, ni tarnanje in tožba, temveč le stvarna ugotovitev.

Ne morem zanikati osebne krivde na stvari. Toda to razmerje je kot 1 proti 70 milijonom. Razmerje je majhno, toda je. Ne mislim, da bi se izognil svoji odgovornosti in to bom dokazal tako, da bom poravnal dolg z žrtvovanjem svojega življenja. O častnih zadevah se ne da pripraviti.

Avgusta, v uri, v kateri moraš biti močna, boš to čutila. Ne bodi zagrenjena in ne trpi preveč zaradi moje odsotnosti. Nisem strahopeten, temveč sem le žalosten, ker ne zmorem nobenega večjega dokaza za svoj pogum, kot da umrem za to brezkoristno stvar, da ne rečem zločin. Poznaš volilno geslo H... pristahev: »Dolg pripoznati, dolg poplačati.«

Ne pozabi me tako kmalu.

Ti si priča, da sem se vedno upiral, ker me je bilo strah vzhoda, vojne nasploh. Nikoli nisem bil vojak, vedno le uniformiranec. Kaj imam od tega? Kaj imajo od tega drugi, ki se niso upirali in jih ni bilo strah? Da, kaj imamo od tega? Mi, statisti živega nesmisla? Kaj imamo od junaške smrti? Nekaj desetkrat sem igral smrt na odru, toda le igral, in vi ste sedeli v baržunastih stoli, moja igra smrti pa se vam je zdela prva in resnična. Pretresljivo je spoznanje, kako malo je imela opraviti igra s smrtjo.

Smrt je morala biti zmeraj junaška, oduševljajoča, ginljiva, za veliko stvar in iz prepričanja. In kako je v resnici tukaj? Crkavanje, umiranje od gladu, zmrznjenje, nič drugega kakor biološko dejstvo, kot jed in pitje. Padajo kot muhe in nihče se ne briga zanje ter jih ne pokoplje. Brez rok in nog in brez oči, z razparanimi trebui leže vsepovsod. To bi bilo treba filmati, da bi onemogočili »najlejšo smrt na svetu«. To je živinsko umiranje, ki ga bodo kasneje poplemenitili na granitnem podstavku z »umirajočimi bojevniki«, ki bodo imeli obveze okrog glave ali roke.

Ne verujem več v boga

Ce je bog, si mi pisala v poslednjem pismu, potem ti me bo gotovo vrnil zdravega in kmalu, nato pa pišeš: »Človek, kot si ti, ki ljubi živali in cvetlice in nikomur ne dela krivice, ki ljubi otroka in ženo, bo vedno v božjem varstvu.«

Zahvaljujem se ti za te besede in pismo nosim vedno v prsnem žepu. Toda predraga, če sedaj steham tvoje besede in ti od tega napravljáš odvisen obstoj boga, potem boš postavljena pred težko in veliko odločitev. Bila si vedno pobožna, poslej bo moralo biti drugače, če bova oba potegnila posledice iz najinega ravnanja, kajti nastalo je stanje, ki prevrača vse, v kar smo verovali. Iščem besede, da bi ti to povedal. Ali že slutiš? V tvojem zadnjem pismu od 8. decembra je bil tako čuden ton. Zdaj smo sredi januarja.

To je za dolgo časa, mogoče za zmeraj, moje zadnje pismo. Vzel ga bo tovariš, ki mora na letališče, kajti jutri bo odletelo zadnje letalo iz brloga. Položaj je postal nevzdržen, Rusi so tri kilometre pred poslednjim letališčem in če bo to izgubljeno, ne pride ven niti miš in jaz tudi ne. Seveda, tudi ne stotisoči drugih, ampak to je slaba tolažba, deliti lasten propad z drugimi.

Ce je bog. To pravijo mnogi tudi na drugi strani, v Angliji in v Franciji milijoni. Ne verujem več, da je bog dobrotljiv, ker sicer ne bi dopustil takšne krivice. Ne verujem več v to, kajti sicer bi bog razsvetlil možgane ljudi, ki so pričeli to vojno in so vedno govorili v treh jezikih o miru in o Vsemogočnem. Ne verujem več v boga, ker nas je izdal. Ne verujem več in ti moraš poskrbeti, kako boš opravila s svojo vero.

V poslednjem pismu je le resnica

V Stalingradu postaviti vprašanje o bogu pomeni zanikati ga. Moram ti reči, dragi oče, in zato mi je dvakrat žal. Ti si me vzgojil, ker nisem imel matere in vedno si mi postavljál boga pred oči in dušo.

In dvakrat obžalujem svoje besede, ker bodo moje poslednje in potem ne bom mogel več govoriti besed, ki bi mogle poravnati in spraviti.

Ti si duhovnik, oče, in v poslednjem pismu rečemo samo to, kar je res ali o čemer verujemo, da bi moglo biti res. Iskal sem boga v vsakem lijaku, v vsaki razdejani hiši, v vsakem kotu, pri vsakem tovarišu, ko sem ležal v luknji, in na nebu. Bog se ni pokazal, ko je vpilo moje srce po njem. Hiše so bile razrušene, tovariši tako pogumni ali strahopetni kot jaz, na zemlji sta bila glad in umor, z neba so prihajale bombe in ogenj, le boga ni bilo. Ne, oče, ni boga. Zopet to pišem in vem, da je strašno in da tega ne morem več popraviti. — In če vendar je bog, potem je samo pri vas, v pesmaricah in v molitvah, v pobožnih izrekih duhovnikov in pastorejv, v glasovih zvonov in v vonju kadila, toda v Stalingradu ga ni.

Lahko si prihraniš odgovor

Pred letom dni sva še čepela v Jüteborgu in sva tolkla »vojno znanost«, sedaj pa sedim prav sredi govna in ne vem kaj početi z vso ropotijo. Drugim se godi prav tako. Položaj je nesmiseln. Če kdaj zapaziš v poročilu OKW ime »Carica«, ker bi se lahko kdaj zgodilo, da bi poročali po resnici, potem veš, kje sem. Ali živimo na mesecu mi ali vi? Sedim z 200.000 možmi sredi blata, okrog so le Rusi in ne smem reči, da smo zaprti, popolnoma in brez upanja.

Tu umirajo pogumni in strahopetni v luknji brez možnosti obrambe. Človek, če bi imeli streliva vsaj za 14 dni, bi bilo zelo veselo streljanje. Moja baterija ima še 26 strellov, to je vse in novega ne pride več. Sem še dokaj pri sebi, imam še razmeroma normalen utrip, deset cigaret, predvčerajšnjim smo dobili juho, danes smo si vzeli iz oskrbovalne bombe zvito šunko (ne gre več, oskrbujemo se sami), čepim v kleti in kurim pohištvo, sem star 26 let in tudi sicer nisem padel na glavo, sem se zelo veselil naramnih našitkov in nekoč z vami kričal »Heil Hitler«, zdaj pa moram poginiti ali v Sibirijo. To ne bi bilo še najslabše, toda to, da vem, da je vse za popolnoma nesmiselno zadevo, poganja kri v glavo.

Ljubi, stari prijatelj, lahko si prihraniš odgovor na to pismo, toda pomisli, približno v 14 dneh, na moje vrstice. Ni potrebno imeti dar jasnovidstva, da predvidiš konec. Kako bo resnično, ne boš nikoli izvedel.

In potem nič več

Šestindvajsetkrat sem ti pisal že iz tega prekletega mesta in ti si mi odgovorila s sedemnajstimi pismi. Zdaj pišem zopet in potem nič več. Tako, tu je zapisano, dolgo časa sem premišljeval, kako naj bi oblikoval ta vsebinsko težki stavek, da bi v njem povedal vse in da vseeno ne bi tako prizadel.

Poslavljam se od tebe, ker je danes zjutraj padla odločitev. V pismu se sploh ne bom dotaknil vojaške strani, to je popolnoma enostranska zadeva Rusov in vprašanje je samo, koliko časa bomo pri tem še mi. Lahko bo trajalo nekaj dni ali nekaj ur. Pred nama leži najino osebno življenje. Spoštovala sva se in ljubila in čakala dve leti. Res je, da leži med tem čas, toda on je

le zvišal napetost ob misli na ponovno svidenje, a v veliki meri tudi ojačil odtuženost. Čas je, ki bo tudi zaprl rane mojega nepovratka.

V januarju boš stara 28 let, zelo si še mlada za tako lepo ženo in veseli me, da ti smem vedno znova napraviti ta poklon. Zelo me boš pogrešala, toda vseeno se ne zapri pred ljudmi. Pusti, naj poteče nekaj mesecev, a ne več. Kajti Gertruda in Claus potrebujeta očeta. Ne pozabi, da moraš živeti za otroke in ne polagaj preveč bistra na njunega očeta. Otroci zelo hitro pozabijo in v tej starosti še laže. Natanko si oglej moža, za katerega se boš odločila ter pazi na njegove oči ter njegov stisk roke, kot je bilo pri naju, in ne boš se prevarila. Predvsem, vzgoji otroke v poštene ljudi, ki nosijo glavo pokonci in lahko vsakemu prostodušno pogledajo v obraz. Te vrstice pišem s težkim srcem, saj itak ne bi verjela, če bi napisal, da mi je lahko. Toda ne skrbi, ne bojim se tega, kar bo prišlo. Reci si vedno in otrokom tudi, ko bodo starejši, da njihov oče ni bil nikoli strahopeten in naj tudi oni ne bodo.

Jokali bodo drugi

To pismo sestavljam zelo težko, kako težko, boš šele uvidela. Žal ni dobra novica, ki je v tem pismu. In tudi ni postala boljša s tem, da sem čakal deset dni. Sedaj se je naš položaj tako poslabšal, da se glasno širi bojazen, da bomo kmalu popolnoma odrezani. Pred kratkim so nam zagotovili, da bo ta pošta še zagotovo odšla. Če bi vedel, da bo še druga priložnost, bi še čakal, toda ne vem in hočeš nočeš moram spregovoriti. Vojna je za mene končana.

Ležim v lazaretu v Gumraku in čakam, da me bo odpeljalo letalo. Najsrčneje ti želim, toda rok vedno znova odgodijo. Zelo se veselim, da bom prišel domov, in to bo veliko veselje tudi za tebe, mojo ljubo ženo. Ko pa bom prišel domov, ne boš vesela. Čisto sem obupan, če mislim na to, da bom ležal pred teboj kot pohabljenec. Toda moraš vendar enkrat izvedeti, da sta mi nogi odstreljeni.

Pisal bom čisto odkrito. Desna noga je popolnoma zmečkana in odrezana pod kolenom, leva pa v stegnu. Višji zdravnik pravi, da bom s protezami lahko hodil kot zdrav človek...

Na drugi strani, poleg mene ob steni, leži rojak iz Breslaua, ki nima več roke in nosu. Rekel mi je, da sedaj ne bo več rabil robcev. Ko sem ga vprašal, kaj bo napravil, če bo moral jokati, je odgovoril: »Mi vsi, ki smo tukaj, tudi ti in jaz, ne bomo imeli več prilike, da bi jokali. Za nami bodo kmalu jokali drugi.«

Votle besede

V rokah imam tvoj odgovor. Zahvale pač ne pričakuješ. To pismo bo kratko. Lahko bi si mislil, ko sem te prosil, da mi pomagaj. Bil si in ostaneš večno »pravični«. Mama in jaz sva to vedela. Toda vendar človek ni mogel misliti, da boš žrtvoval svojega sina »pravičnosti«. Prosil sem te, da me spraviš ven, ker ta strateški nesmisel ni vreden, da bi zaradi njega grizel travo. Bila bi zate malenkost, če bi zame založil besedo in doseglo bi me ustrezno povelje. Nisi na jasnem o položaju. V redu, oče.

To pismo ni samo kratko, temveč tudi zadnje, ki ti ga pišem. Ne bom imel več prilike za pisanje, tudi takrat ne, ko bi hotel. Tudi si ni mogoče

misлити, da bi še enkrat stal pred teboj in ti moral reči, kaj si mislim. In ker ti ne bom govoril jaz niti drugo pismo, ti še enkrat pokličem v spomin tvoje besede od 26. decembra: »Vojak si postal prostovoljno, bilo je lahko, biti pod zastavo v miru, toda težko, visoko jo držati v vojni. Tej zastavi boš ostal zvest in z njo zmagal.« Te besede so jasneje govorile kot vse tvoje ravnanje v zadnjih letih. Moral se jih boš še spomniti, kajti za vsakega razsodnega človeka v Nemčiji bo prišel čas, ko bo preklinjal blaznost te vojne in sprevidel boš, kako votle so besede o zastavi, s katero naj bi zmagal.

Ni zmage, gospod general, so le še zastave in možje, ki padajo, na koncu pa ne bo več zastav ne mož. Stalingrad ni vojaška nujnost, temveč politično tveganje. In pri tem poizkusu vaš sin ne bo zraven, gospod general. Zaprli ste mu pot v življenje, izbral bo drugo pot v nasprotni smeri, ki tudi vodi v življenje, toda na drugi strani fronte. Mislite na svoje besede in upati je, da se boste, ko se bo sesula kramarija, spomnili zastave in ostali pri njej.

Fatalist

Visoko spoštovani gospod tajni svetnik! Nimava govoriti o zasebnih zadevah in me prav veseli, da nisem zamotan v družinske vezi kot moji tovariši. Biti morajo strahovite in gotovo tudi muko povzročajoče skrbi, ki lahko človeka pritirajo v obup. Ta večni strah za ženo in otroke in kaj vem še vse. Saj slišim vsak dan, kaj govorijo; včasih je tragično in včasih smešno, kako važno se jim vse zdi in kako posebno važni so posamezniki. Govorijo o poslu in vprašujejo, če ni poškodovana njihova hiša, drugi skrbijo za svoje zavojčke v obeh smereh. Premišljeval sem tudi, kaj pač more biti v zavojčkih, ki jih pošiljajo iz Stalingrada. Z mano leži tovariš iz Lüdenscheida, ki v vsakem pismu vpraša, kako gre mački. Groteska! Denar, poklic, položaj, imetje. Predvsem pa je strah za osebno usodo, in ta strah je v mnogih njihovih pismih. Stresel bi se od studa, kako se vedejo.

Moj pogled lahko sega le sto metrov daleč, in pregledam približno le sto ljudi. Vsi so enaki. Namreč strahopetci. Včasih se splazi kdo z višine ali prikleci s fronte. Ta začuden zmaje z glavo, ko sem povoha. S temi ljudmi ne moremo dobiti nobene vojne, te pa še posebno ne.

Gospod tajni svetnik! Stalingrad je dobra vzgoja za nemški narod, škoda je le, da bodo težko še mogli uporabiti nazorni pouk tisti, ki so ga deležni. Izsledek bi bilo treba shraniti. Sem fatalist, moje osebne potrebe so tako majhne, da lahko, ko bo prvi Rus na vratih, vzamem v trenutku svoj nahrbtnik in mu grem nasproti. Ne bom streljal, zakaj? Da bi ubil enega ali dva, ki jih ne poznam. Tudi se ne bom ustrelil, zakaj naj bi se? Ali bi izkazal s tem komurkoli kakšno uslugo, mogoče gospodu Hitlerju? V štirih mesecih, odkar sem v vojni, sem se naučil toliko, kolikor se prav zagotovo ne bi mogel naučiti v stoletnem življenju. Kar obžalujem, je le okolnost, ki me sili, da preživljam konec svojih dni v tako bedni družbi.

Ponoči pa jokam kot otrok

V četrtek sem sestrelil s svojim vozom dva T 34. Radovednost ju je prignala v naše črte. Bilo je krasno in pretresljivo. Potem sem se peljal mimo kadečih se ruševin. Iz line je viselo telo, z glavo navzdol, noge so bile trdno

stisnjene in ožgane do kolena. Telo je živelo, usta so stokala. Biti so morale neznosne bolečine. In ni bilo nobene možnosti, da bi ga osvobodili. Celo, če bi bila ta možnost, bi vseeno umrl po nekaj urah, v velikih mukah. Ustrelil sem ga in pri tem so mi tekale solze po licih. Sedaj jokam že tri noči za mrtvim ruskim voznikom oklopnika, katerega sem umoril. Križi pred Gum-rakom me pretresajo in mnogo, čez kar gledajo tovariši z zaprtimi usti. Bojim se, da nikoli več ne bom mogel spati, ko se bom vrnil k vam, moji dragi. Moje življenje je strašno nasprotstvo. Psihološki unikum.

Sedaj sem prevzel težko Pak... Toda imam le še tri strele in streljanje oklopnikov ni biljard. Ponoči pa jokam nezadržema kot otrok. Le kaj bo iz tega?

Mrtva vera

Pred letom dni ste poslali svoje pismo nepoznanemu, ki je bil sam na svetu. Sprejel sem ga in v dolgih zimskih dneh poslušal utrip srca, ki mi je govoril iz pisma. Utrip srca kmetov in živali, rastlin in vrhov in grmenje južnega vetra in plazov.

Pisali ste mi vedno, naj črpa neznani vojak iz pisem pobudo, moč, vero, pogum. In danes vam moram reči, da sem iz vrstic vsrkal pobudo, moč in tudi pogum. Toda vera v dobro stvar je mrtva. Tako mrtva, kot jih bo z menoj vred mrtvih sto tisoč v tridesetih dneh.

Današnje pismo je naslovljeno na vas iz dveh razlogov. Prvič, ker se mora neznani vojak, na katerega ste se takrat obrnili, pri vas odjaviti, kot je navada med vojaki, kar se s tem godi, in potem zaradi domneve, da boste zdaj znova pisali drugemu neznancu, hoteč mu dati z vašimi pismi moč, pobudo in pogum. Ter vero.

Gospodična Adi, to je najvažnejši vzrok. Vero pač lahko kažemo na papirju, toda če je, kot je tu, v tem opustošenem mestu ob Volgi, naprodaj na dražbi, če, kot tu, spoznaš, da je bila vera v dobro stvar brezkoristna potrata časa, potem je treba vsakogar posvariti, da bi koga prigovarjal k tej veri.

Zadnji trenutki

Zjutraj so nam rekli, da lahko pišemo. Samo še enkrat, pravim, kajti vem zagotovo, da je to poslednjikrat. Veš, da sem vedno pisal dvema človekoma, dvema ženama, »drugi« in tebi. Najmanj tebi. Bil sem daleč od tebe in Carola mi je bila v zadnjih letih bliže. Nočem vsega ponavljati, kako se je zgodilo in zakaj se je moralo zgoditi. Danes pa, ko me je postavila usoda pred izbiro, da smem pisati samo še enemu človeku, gre moje pismo k tebi, ki si šest let moja žena.

Dobro ti bo delo, ko boš izvedela, da je zadnje pismo moža, ki ga ljubiš, namenjeno tebi. Nisem zmožel, da bi pisal Caroli in jo prosil, naj ti izroči moje pozdrave. Zato te prosim, ljuba Erna, bodi v tej uri, ki hrani mojo poslednjo voljo, velikodušna ter oprosti krivico, ki sem ti jo storil v življenju, ter pojdi k njej (stanuje pri starših) in ji reci, da sem ji zelo hvaležen ter jo pozdravljam po tebi, torej po svoji ženi. Reci ji, da mi je mnogo pomenila v tem zadnjem času in da sem često mislil, kaj bo, če se vrnem domov. Reci ji pa tudi, da si mi bila ti več in da sem pravzaprav vesel, čeprav sem smrtno

žalosten, ker ne bo več povratka, da so mi ukazali to pot, ki nam je prihranila vsem trem strašne muke.

Bog je gotovo večji kot usoda. Sem popolnoma miren, toda ti ne veš, kako je težko izreči v eni uri vse, kar imamo povedati. Toliko bi bilo še pisati, tako neskončno mnogo, toda ker je tako, mora človek vedeti, da ne sme pustiti peresa predolgo na papirju in mora najti pravi trenutek, da ga odloži. Tako, kakor jaz sedaj odlagam svoje življenje.

Od moje stotnije je ostalo le še pet mož, Wilmsen tudi še. Ostali so se že vsi..... preveč utrudili. Ali ni to lepši izraz za grozoto? Toda kaj je to sedaj zanimivo in kaj koristi, če to veš. Ohrani me torej v spominu kot človeka, ki se je skoraj že čisto na koncu spomnil, da je tvoj mož in te je prosil za oproščenje in še več, te prosil, da reci vsem, ki jih poznaš, tudi Caroli, da sem našel pot nazaj k tebi v trenutku, ki me jemlje tebi za zmerom.

D a j m i r o k o

Želel sem ti pisati dolgo pismo, toda vedno se razbijejo moje misli kot hiše, ki se sesujejo v topniškem ognju. Časa imam še deset ur, potem moram pismo oddati. Deset ur je mnogo, če čakamo, toda so kratke, če ljubimo. Nisem nervozen. Pravzaprav sem na vzhodu šele prav ozdravel; prehlada, nahoda ne poznam več, to je edina dobrot, ki mi jo je darovala vojna. Darovala mi je še nekaj, spoznanje, da te ljubim. Čudno je, da stvari šele takrat cenimo, ko smo na tem, da jih izgubimo. Čez prostor oddaljenosti gre most od srca do srca. Po tem mostu sem ti pisal o vsakdanjosti in o svetu, v katerem tu živimo. Če se bom vrnil, ti bom povedal resnico in potem ne bova nikdar več govorila o vojni. Toda resnico boš izvedela že poprej, zadnjo resnico. In sedaj ne morem več pisati.

Vedno bodo mostovi, dokler bodo bregovi, potrebujemo samo pogum, da stopimo na te mostove. En most gre sedaj k tebi, drugi v večnost. To je za mene končno isto.

Jutri bom stopil na poslednji most, to je literarni izraz za smrt, toda ti veš, da stvari vedno rad opisujem, iz veselja nad besedo in zvokom. Daj mi roko, da pot ne bo tako težka.

L e m o ž j e

Predragi oče! Divizija je prerešetana za veliki boj, toda velikega boja ne bo. Čudil se boš, da pišem tebi in na tvoj uradni naslov, toda kar moram povedati v tem pismu, si smejo reči le možje. Ti boš povedal materi na svoj način. Danes smemo pisati, pravijo. To pomeni za človeka, ki pozna položaj, da smemo samo še enkrat.

Ti si polkovnik, ljubi oče, in pri glavnem stanu. Veš, kaj to pomeni in mi prištediš s tem pojasnila, ki bi bila lahko sentimentalna. Konec je. Mislim, da bo trajalo približno še osem dni, nato bo vrat zadrgnjen...

Imamo samo še dve strojnici in štiri sto strel, metalca granat in deset granat. Sicer le še kuhan ohrovit in utrujenost...

H koncu še osebnost. Lahko se zanesesh, da bo vse končano dostojno. Je nekoliko zgodaj s tridesetimi leti, vem. Nobene sentimentalnosti. Stisk roke Lidiji in Heleni. Poljub mami (pazi, stari gospod, pomisli na srčno napako), poljub Gerdi. Načelno poljub vsem. Roko k čeladi, oče, nadporočnik... se objavlja pri tebi.

Prevedel V. Bonač